

Захарченко П. П.,
доктор юридичних наук,
професор, професор кафедри теорії та історії
права та держави Інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0002-4968-9844

Мірошниченко М. І.,
доктор юридичних наук,
професор, професор кафедри теорії та історії
права та держави Інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0001-8142-9340

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.3-4/138-147>

УДК 347.9

СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО СУДОУСТРОЮ ТА СУДОЧИНСТВА: ДОБА УКРАЇНИ-РУСИ (IX–XIV ст.)

Анотація. Стаття знайомить читачький загаль із особливостями становлення інститутів судустрою та судочинства в межах IX–XIV ст., коли на теренах сучасної України стверджувалася, за влучним висловом професора М. Грушевського, держава під назвою Україна-Русь. Потреба її появи полягає в необхідності реформування судових установ, відповідно до критеріїв, встановлених державами-членами Європейського Союзу з метою виконання умов для Україною набуття повноправного статусу кандидата до Європейської Унії.

Звернення до історичного спадку, полишеного нашими пращурами, показує, що судова система України сформована на національному автентичному ґрунті, має глибокі історичні корені і реформувати її необхідно насамперед у напрямку реального забезпечення правосудності рішень від впливу факторів адміністративного, корупційного та іншого протиправного характеру.

Автори публікації стверджують, що з огляду на стратифіковану структуру руського суспільства, єдиного суду для усіх верств населення в Україні-Руси не існувало. Компетенцією на здійснення правосуддя в межах держави-країни володіли світські – публічні і приватні суди та церковний з відповідною категорією справ, які підлягали юрисдикції відповідного (світського чи церковного) судочинства. Публічними були князівський, вічевий і громадівський суди. Приватними – вотчинні чи доменіальні. Встановленні основні принципи їхньої діяльності.

Зазначено, що судові провадження мало обвинувально-змагальний характер, однак окремо застосовувались елементи розшукового (слідчого) процесу з кримінальних справ, коли необхідно було провести розслідування по гарячих слідах. Розшуковий слідчий процес проходив у три етапи, кожен із яких детально схарактеризований у публікації.

У висновках наголошено, що доктрина судової влади була безпосередньо пов'язана не з княжим чи церковним урядуванням, а з реалізацією ідеї права як інструменту замиреного середовища. Крім того, вона базувалася й на ідеї, що гарантом справедливості є не лише князівський суд, а й вервні та вічеві суди, засновані на звичаєвому праві.

Набуло поширення третейське судочинство, що мало приватно-публічний характер. Головне призначення третейського суду полягало не у суворому дотримуванні букви нормативного правового акту, а в припиненні ворожнечі та розбрату шляхом досягненні примирення між сторонами конфлікту.

Започатковані третейським судочинством на теренах Русі принципи гласності, відкритості, змагальності сторін, формальної рівності всіх учасників процесу перед законом, доступності суду, не втратили актуальності і в XXI ст. В доктрині сучасного судочинства в Україні саме ці принципи є маркером рівня демократії в українському суспільстві.

Ключові слова. Судочинство, судоустрій, вервний суд, третейський суд, вотчинний суд, правосуддя, Україна-Русь.

Постановка проблеми. 17 червня 2022 р. Єврокомісія підтвердила, що Україна заслуговує на статус кандидата для вступу до Європейського Союзу, положення щодо якого знайшло своє місце в Конституції України, починаючи з 21 лютого 2019 р. Разом із затвердженням статусу кандидата, Брюссель висунув на адресу Києва вимоги в частині інтенсифікації проведення реформ, з цією метою надавши список із семи блоків, виконання яких Євросоюз визначив як умову до набуття повноправного статусу кандидата для членства. Два ключових із них стосуються безпосередньо просування перетворень у сфері конституційного суду зокрема та судової реформи загалом. Як бачимо, на думку європейських експертів, національні інститути правосуддя допоки не відповідають існуючим стандартам держав-членів ЄС.

У зв'язку з висловленим, запропонована для широкого загалу стаття має на меті реконструювати витоки системи вітчизняного судочинства, продемонструвати закономірності її становлення та особливості функціонування в умовах України-Руси. У такий спосіб маємо намір показати, що судова система України сформована на національному автентичному ґрунті, має глибокі історичні корені і реформувати її необхідно насамперед у напрямку реального забезпечення правосудності рішень від впливу факторів адміністративного, корупційного та іншого протизаконного характеру.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Наукова проблематика, що потрапила у фокус нашого зору, не є новою в українській, російській, радянській історіографії. З різним рівнем успіху вона знайшла своє відображення в роботах вчених імперської доби (М. Владимирський-Буданов, Н. Дювернуа, В. Ключевський, М. Ясинський тощо), у радянський період (І. Фроянов, А. Пресняков, С. Юшков тощо) в літературі української діаспори (Р. Лашенко, Я. Падох, М. Чубатий, О. Юрченко тощо), у сучасних дослідженнях українських вчених (В. Бігун, І. Бойко, Т. Бондарук, М. Василевич, К. Віслобоков, О. Гавриленко, Л. Зайцев, П. Захарченко, А. Іванова, М. Мірошніченко, І. Музика, В. Окіпнюк, Є. Ромінський, М. Сірий, І. Усенко, О. Шевченко, О. Ярмиш тощо).

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Етапним в історії державності і права України-Руси постає питання про особливості функціонування судової влади, яка завжди здійснюється у передбаченій чинними нормами права процедурі судочинства. Судова влада не належить виключно державі. Вона безпосередньо пов'язана з реалізацією ідеї права, зокрема і його первісних форм, а тому існує і в додержавному суспільстві¹.

В юридичній енциклопедії України наголошується, що виникла вона з огляду на об'єктивну потребу в розв'язанні правових конфліктів разом із появою первісних форм права, зокрема, архаїч-

¹ І Усенко (за ред.), Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку <<https://textbook.com.ua/pravo/1563884317/s-3?page=4>> дата звернення 16.09.2022.

ного, що характеризувалося насамперед усним характером його норм¹.

Суд – одна із інституцій публічної влади, джерелом якої є народ, котрий може реалізовувати свою волю не лише через державу, а й через інші суспільні інститути. Тому серед уповноважених суб'єктів на здійснення судочинства завжди були і є різного роду громадські або державні суди. Особливістю функціонування громадських судів є те, що вони завжди є альтернативою державним судам. Для них важливі не штрафи, а композиції, не покарання, чи залякування покаранням, а досягнення примирення між сторонами тощо.

У юридичному аспекті взаємопов'язаними інституційними характеристиками судової влади є судовий устрій та судочинство. Під судоустроєм вбачається вся сукупність судів у державі, наділених виключною компетенцією здійснювати правосуддя. Судочинство є правовою формою реалізації судової влади, у процесі якої вирішуються правові конфлікти, що виникають між суб'єктами правових відносин. У процесі здійснення судочинства виявляється дія важливого принципу доступності до суду. Цей принцип передбачає нормативне закріплення й реальне забезпечення можливості безперешкодного звернення до суду за захистом своїх прав будь-якої людини незалежно від її соціального статусу. Процедура судочинства спрямована на створення для учасників судового процесу всіх необхідних умов для якісного і ефективного вирішення спору. З її дотриманням виноситься вмотивоване і справедливе рішення, обов'язкове до виконання.

З огляду на стратифіковану структуру руського суспільства, єдиного суду для усіх верств населення в Україні-Руси не існувало. Компетенцією на здійснення правосуддя в межах держави-країни володіли світські – публічні і приватні

суди та церковний (духовний)² з відповідною категорією справ, які підлягали юрисдикції відповідного (світського чи церковного) судочинства. Публічними були князівський, вічевий і громадський суди. Приватними – вотчинні чи доменіальні.

Згідно середньовічної традиції, суд не був відділений від адміністрації. Тобто, судових органів як спеціального апарату, відокремленого від інших органів влади і управління не існувало. Організація судового процесу відповідала умовам третейського судочинства, що мало приватно-публічний характер. Головне призначення третейського суду полягало в припиненні ворожнечі, розбрату та досягнення примирення на основі компромісу. Щонайперше була поширена практика договірного вирішення спорів із залученням третейських суддів, що існували як церковних, так і у світських судах: «ігуменський суд» – у складі декількох осіб («братії») під керівництвом ігумена; «митрополичий суд» – очолював, зазвичай, митрополит; суд «мирового ряду» – із залученням і участю «рядців та послухів»³ з метою досягнення «полюбовної угоди». До третейських судів обиралися не стільки знавці права чи звичаю, скільки «добрі люди» як у суспільному, так і в моральному сенсі. Суди керувалися такими принципами: а) самоврядування, добровільної згоди третейських суддів на їхнє призначення чи обрання у конкретній справі; б) незалежності третейських суддів та підпорядкування їх вимогам звичаєвого права чи писаним нормам судебників, номоканонів тощо; в) рівності суб'єктів процесу; г) змагальності сторін, свободи в наданні ними доказів і доведенні перед судом їхньої належності та допустимості; д) обов'язковості для сторін рішень третейського суду; е) сприяння сторонам у досягненні ними мирової угоди.

¹ Юридична енциклопедія: 5 (Київ, «Укр. енцикл.», 2003) 699.

² Я Падох, Суди й судовий процес старої України. Нарис історії Нью-Йорк, Париж, Сідней-Торонто-Львів (1990) 11 <<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/9247/file.pdf>> дата звернення 16.09.2022.

³ Ю Д Притика, Проблеми захисту цивільних прав та інтересів у третейському суді: монографія (Київ, Вид. дім «Ін Юре», 2006) 157–159.

Судочинство провадилося різними уповноваженими суб'єктами. Нормативні підстави для винесення судових рішень теж відрізнялися різноманітною. Князь і князівські міністеріали керувалися нормами «Закону Руського», «Руської Правди», іншим світським законодавством. Церковні суди – нормами церковного права (князівськими церковними уставами, Номоканоном тощо). Альтернативне судочинство здійснювалося на основі норм звичаєвого права з дотримання установлених звичаєм формальних процедур (суд Божий, примирення тощо).

Князь мав право на владу за самим фактом належності до князівського роду і міг стати носієм судової влади в межах усієї України-Руси чи в окремому князівстві через посідання столу. Його юрисдикція поширювалася на все населення, окрім священиків і справ, що відносились до компетенції церковних судів.

При здійсненні судочинства князь повинен був дотримуватися пануючих у суспільній свідомості цінностей, а впроваджені у судочинство новели мали доповнювати, але не суперечити усталеній звичаєво-правовій традиції здійснення правосуддя. Відтак князь, здійснюючи судові повноваження, виступав, швидше як арбітр, припиняючи конфлікт на прийнятних для обох сторін умовах. Глава держави здійснював правосуддя персонально або через своїх міністеріалів (урядовців). Останні виконували судові функції лише з дозволу князя і у межах наданих їм повноважень. Серед них виділялися тіуни (тивуни) та вирники (вірники). Ябедники, детські, отроки й писці виконували допоміжні і виконавчі функції в суді, за що одержували особливе мито, яке сплачували особи в інтересах яких здійснювалось судочинство.

Здійснення судочинства відбувалось безпосередньо на княжому дворі або в місцях зупинки князя чи його урядовців під час традиційного об'їзду території держави. В містах функціонували постійно діючі суди посадника, а в сіль-

ській місцевості – волостеля. Вони ухвалювали рішення в усіх справах, окрім торгівельних, віднесених до компетенції тисяцького.

Політичні, кримінальні і цивільні справи проти князя, членів його родини, князівських намісників, інших його урядників вирішував *вічевий суд*. Він виконував роль запобіжного заходу проти будь-якої сваволі з боку князя чи його адміністрації у частині порушення взятих князем зобов'язань, закріплених в договорі (ряді). Головував на суді сам князь, якщо був ініціатором скликання віче, або обрана учасниками особа. Із занепадом вічевого устрою цей суд перестав функціонувати.

Громадівський (вервний) суд діяв з найдавніших часів, спершу як єдиний судовий орган, а згодом паралельно із князівським судом. До його складу входили найповажніші члени громади, яких називали «судними мужами», «добрими людьми», «обчими старцями». Головувала в суді виборна особа – староста. Відповідно до звичаєво-правової традиції під юрисдикцію громадівських судів потрапляли цивільні справи і кримінальні справи, зокрема вбивство чи крадіжка, здійснені на території громади, захист права на земельне володіння у випадках порушення межі, проведення попереднього слідства, якщо вбивство відбулося на території верви тощо. Громада брала активну участь у підтримці миру як між членами громади, так і з іншими громадами. Звідси активна її участь у процесі розслідування (гоніння сліду, звід, заклич), забезпеченні прав, поручительств та підтримці винного члена громади (дика віра, віра без видачі винного). Осуд громади виражався у ненаданні захисту своєму члену, що вчинив правопорушення (потік і пограбування, особиста виплата віри). Однак право громади було і її обов'язком. Громада підтримувала порядок на своїй території й у разі неналежних дій як юридична особа підлягала покаранню. На думку українських науковців Я. Падоха, М. Чубатого, М. Бедрія

та інших, рішення вервних судів могли бути оскаржені в князівських судах, однак така практика не була поширеною.

Осібнo перебували рішення у земельних справах. Вони не підлягали оскарженню, бо тільки верв могла максимально точно встановити межі земельної ділянки, що перебувала у користуванні окремих суб'єктів¹.

Про велике значення громадських судів у дотриманні і гарантії умов справедливого правового порядку на місцевому рівні в межах України-Руси засвідчує факт введення їх у формальні (юридичні) рамки судового процесу, врегульованого не лише нормами звичаєвого права, а й писаного, зокрема, нормами «Закону Руського» і «Руської Правди». Після занепаду Руської держави розвиток українських традицій громадського судочинства продовжувався на території Галицько-Волинської держави.

В літературі існують свідчення і про існування *приватних* (вотчинних чи доменіальних) судів. До приватних Я. Падох зараховує також «судову владу батька над його дітьми»². Вотчинні суди провадили господарі відносно підлеглого їм населення – холопів і почасти закупів. Найпоширенішими вотчинні суди були в Галицько-Волинській державі, де родові бояри мали у приватному володінні землі, соляні промисли тощо. Їхні власники користувалися низкою прав і привілеїв у сфері судочинства, збору податків тощо. Приватні суди набули поширення в умовах удільної роздробленості, особливо після Любецького з'їзду 1097 р., який проголосив засади вотчинності, на підставі якої кожний князь мав володіти тими землями, що ними володів його батько, а з цим правом до нього переходило право юрисдикції в межах своїх вотчинних (доменіальних) володінь.

Статус доменіальних мали і *церковні суди*. Церковні суди існували в Русі

ще до прийняття християнства. Тоді їм підлягали лише віруючі. Після хрещення Русі виникло і зросло церковне землеволодіння з дарувань князів, бояр і членів їхніх родин, придбання, заселення пустищ. Уже з другої половини XI–XII ст. юрисдикції церковних або єпископських судів підлягало все населення в разі здійснення злочинів проти віри, предметів релігійного культу, проти моралі тощо. Розглядалися і майнові спори про поділ спадкового майна між братами, сімейні конфлікти, конфлікти за участю представників найбідніших соціальних верств, задушних людей тощо, а також окремі справи, в яких постраждалою стороною були жінки-вдови.

На відміну від князівського суду, в церковній сфері існувала чітка організація, заснована на ієрархії церковного управління. У межах церковних округ уся повнота судової влади належала вищому місцевому церковному ієрарху. Найважливіші справи, як-от суд над окремими ієрархами, найважливіші справи віри тощо належали до компетенції митрополичого суду. В межах окремих єпархій справи були підсудні єпископам, але безпосередньо судовий розгляд могли вести призначені ними заступники. Суттєвою відмінністю між князівським судом і церковним була наявність у церковного суду мав апеляційну інстанцію. Апеляційну функцію виконували рада ієреїв (ієрей – залежний від єпископа, хоч і рівний йому в богослужінні), єпископська рада чи помісний собор.

Найвищою судовою інстанцією для церковних судів був константинопольський патріарх. Лише він міг порушувати справи проти київських митрополитів. Практика свідчить, що патріархи не втручалися в церковно-судову систему Русі, зберігаючи за нею повну автономію³.

У XIII – поч. XIV ст. виникає так званий *общий* (спільний) суд, в якому суд-

¹ П. Захарченко, Історія держави і права України: підручник (Київ, Атіка, 2005) 24.

² Я. Падох, Суд і судовий процес старої України. Нарис історії Нью-Йорк, Париж, Сідней-Торонто-Львів (1990) 11 <<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/9247/file.pdf>> дата звернення 16.09.2022.

³ Р. Лашенко, Лекції по історії українського права 1 Княжа доба (Прага, Наклад Укр. Ун-ту, Державна друкарня, 1923) 138.

дями були представники від князя та від церкви. Такі суди відбувалися, якщо спір виникав між особами різної юрисдикції. Для прикладу, злочин проти церкви, вчинений світською особою, розглядався в судовому засіданні за участю князя та єпископа. З другої половини XIV ст. з'явилися ще два різновиди обчих судів: 1) міжкнязівські, що вирішували прикордонні справи і до складу яких входили судді від обох князівств; 2) спільні князівські і доменальні суди, що вирішували справи між вільними жителями князівств і переважно холопами¹.

Судовий процес називався «тяжба», мав обвинувально-змагальний характер. Не існувало поділу на цивільний і кримінальний процес. Проте окремо застосовувались елементи розшукового (слідчого) процесу з кримінальних справ, коли необхідно було провести розслідування по гарячих слідах. Розпочинався з ініціативи потерпілого, який самотужки проводив слідчі дії, домовлявся зі своїм супротивником з приводу передання спору до суду, або ж від імені останнього передавав виклик. За необхідності підозрюваного доставляли силою. Сторонами виступали як юридичні (церква, верв) так і фізичні особи.

Розшуковий слідчий процес проходив у три етапи: заклич, звід та гоніння сліду.

– заклич – публічне оголошення на торжищі про скоєний злочин (про факт викрадення речі). Якщо після трьох днів від оголошення закличу її у когось знаходили, останній вважався відповідачем. Він був зобов'язаний не лише повернути річ, а й сплатити три гривні штрафу. Якщо ж власник знайшов річ в іншої особи до оголошення, або до закінчення триденного строку закличу, або поза межами міста, в якому він мешкав, розпочинався другий етап досудового пошуку;

– звід – очна ставка. З одного боку – це засіб відведення підозри від особи,

на яку вона впала, а з іншого – метод пошуку відповідача через опитування осіб, котрі певний час володіли викраденою річчю;

– гоніння сліду – пошук доказів та розшук злочинця по залишених ним слідах. Там, де втрачався слід, і мав перебувати злочинець. Якщо слід губився на землях, які нікому не належали, чи в степу, то пошуки припинялися. Якщо слід губився у громаді, то вона зобов'язана була знайти злочинця, а коли не знаходила – сплачувала «дику віру» до князівської скарбниці. Відповідальність покладалася на тих осіб, у чиїх обійстях знаходили викрадене.

Судове засідання проводилося публічно і в усній формі з обов'язковою присутністю свідків. Сторони змагались у словесній баталії за формулою «слово проти слова», підтверджуючи свої заяви і клопотання доказами. У доказовому провадженні суд користувався також висновками своєрідних експертів. Ними виступали досвідчені й обізнані люди, наприклад мельники, мірошники, ковалі, шевці, кравці, купці, а також літні жінки-повитухи, коли розглядалися справи, що стосувалися інтимних сторін життя осіб. Існують відомості, датовані XI–XII ст., про участь у судах непрофесійних адвокатів².

Історичні та правові джерела Руської держави містять згадки про такі *види доказів у суді*:

- власне зізнання підозрюваного;
- свідчення видоків, тобто очевидців;
- свідчення послухів, тобто гарантів доброї слави однієї зі сторін, що брала участь у процесі. Покази кількох послухів могли бути спростовані свідченням одного митника (урядовця). Послухи повинні були: а) бути присутніми на суді; б) підтвердити сказане стороною, яка їх запросила. Підтвердження обов'язково супроводжувалося присягою;
- зовнішні ознаки злочину (синці, сліди від побоїв, рани тощо), а також

¹ Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку <<https://textbook.com.ua/pravo/1563884317/s-3?page=4>> дата звернення 16.09.2022.

² А А Федчишин, Генезис законодавства про третейські суди і міжнародний комерційний арбітраж (2019) 4 *Часопис Київського університету права* 390–397.

«лицо» (звідси «факт на лицо»), знайдені у підозрюваного речові докази. Інколи наявність зовнішніх ознак звільняла від надання інших доказів;

– суди Божі вважалися одним із найважливіших доказів. Це пов'язано з глибокою релігійністю, вірою в надприродні сили. До суду Божого належали:

а) рота (присяга) для язичників, хресне цілування для християн. Присяга була як для позивача (додаткова), так і для відповідача (очищувальна) у разі відсутності інших доказів. Уважалося, що той, хто присягався іменем Бога чи божества, не міг обманювати, тому що ним же і буде покараний;

б) жереб. До нього справа доходила тоді, коли сторони відмовлялися від присяги або ж суд вирішував, кому присягати;

в) ордалії. Про них йдеться в трьох статтях «Руської правди». Випробовування водою проводилися у випадках позовів на суму меншу за півгривні золота, а розпеченим залізом – на більшу суму. У першому випадку підозрюваного зв'язували і кидали у воду. Якщо він потопав, то визнавався невинним. У другому – невинним визнавався той, у кого рани швидко загоювалися або не залишалося слідів від опіків;

г) судовий поєдинок або поле, відомий з XIII ст., замінив ордалії. Призначався судом через два тижні після останнього засідання. Головними умовами поєдинку були фізична рівність сторін, одностатевість та ідентичність зброї (мечі або кії). Мечі обиралися для вищих суспільних верств, кії – для нижчих. Якщо поєдинок призначений і не відбувався, винною визнавалась особа, яка не з'явилася на нього. Справу вигравав той, хто перемагав під час поєдинку¹.

Практикувалося заочне винесення вироків у разі нез'явлення обвинуваченого в суд.

У рішеннях судів переважала грошова компенсація як засіб поновлення справедливості. Виконання рішення з цивільних справ покладалося на потерпілу сторону, яка могла вимагати компенсації за завдану шкоду майном чи відробітком. Проте виконання вироків з карних справ відносились виключно до компетенції князя або його урядовців. Стягувався штраф із засудженого злочинця в князівську скарбницю та окрема плата або майнові відшкодування (при покаранні потоком і пограбуванням) скривдженій стороні. Водночас, як стверджує Я. Падох, «на Заході (Європи, – *авт.*) до пізнього середньовіччя зберігалось право приватної екзекуції карних вироків»².

Існуючий в Україні-Руси судустрій, організація судового процесу та третейська форма судочинства є свідченням доступності суду для усіх верств населення. На початковому етапі формування України-Руси князі або їхні намісники вирушали за полуддям, відвідували віддалені регіони і здійснювали суд. З розширенням території імперії у містах, центрах земель-княжінь і у волостях функціонували постійні суди князівських посадників і волостелів.

Розгляд справ відбувався руською мовою. У разі, коли суддя був неписьменним, серед присутніх завжди знаходилися люди, що вміли читати юридичні тексти. Науковці підкреслюють, що майже всі руські пам'ятки права дійшли до сучасників вміщеними до складу різних світських і церковних судебників. На таких книгах зустрічаються присвяти намісникам і тіунам, на замовлення яких вони були виконані. Це, очевидно, має свідчити, що князівські урядники при виконанні судових функцій спиралися на письмові тексти юридичних збірок³.

¹ П. Захарченко, Історія українського права: навчальний посібник (Київ, ВД «Освіта України», 2019) 80.

² Я. Падох, Суди й судовий процес старої України. Нарис історії Нью-Йорк, Париж, Сідней-Торонто-Львів (1990) 11 <<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/9247/file.pdf>> дата звернення 16.09.2022.

³ Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку <<https://textbook.com.ua/pravo/1563884317/s-3?page=4>> дата звернення 16.09.2022.

Висновки. Судоустрій і судочинство в Україні-Руси демонструє, що історично судова влада виникає як невід’ємний атрибут публічної влади, яка є однією із функцій суспільства. Доктрина судової влади була безпосередньо пов’язана не з княжим чи церковним урядуванням, а з реалізацією ідеї права як інструменту замиреного середовища. Крім того, вона базувалася й на ідеї, що гарантом справедливості є не лише князівський суд, а й вервні та вічеві суди, засновані на звичаєвому праві.

Набуло поширення третейське судочинство, що мало приватно-публічний характер. Панувала практика договірного вирішення спорів із залученням третейських суддів. Головне призначення третейського суду полягало не у суворому дотримуванні букви нормативного правового акту, а в припиненні ворожнечі та розбрату шляхом досягненні примирення між сторонами конфлікту.

Започатковані третейським судочинством на теренах Русі принципи гласності, відкритості, змагальності сторін, формальної рівності всіх учасників процесу перед законом, доступності суду, не втратили актуальності і в ХХІ ст. В доктрині сучасного судочинства в Україні саме ці принципи є маркером рівня демократії в українському суспільстві.

Принцип примирення сьогодні є провідним в концепції відновлювальної юс-

тиції (відновлюваного правосуддя), що набула актуальності в зарубіжній практиці судочинства лише в другій половині ХХ ст. В умовах незалежності України концепція була імплементована в українську доктрину судочинства як здобуток західноєвропейської традиції права. Український досвід на цьому тлі опинився в забутті. У світлі цієї ретроспективи, досвід примирення сторін за їхньою згодою слід розглядати в межах історичних прототипів відновлювальної або реституційної моделей правосуддя не тільки в Україні, а й в контексті розвитку відновлювального правосуддя в європейському просторі

У літературі наголошується, що програми відновлювального правосуддя в Україні матимуть відновлювальний і об’єднувальний ефект лише за тієї умови, що вони будуть сприйматися і функціонувати як форма громадянської активності (спосіб вирішення проблемних ситуацій громадою та спосіб реалізації громадянської активності), що дозволить впливати на такі соціально важливі сфери як опіка і піклування громади про правопорушника; реалізація громадянської позиції особи шляхом участі у суспільно важливих процесах; співпраця держави і громади; розвиток і зміцнення громад; соціально-психологічна взаємодопомога¹.

REFERENCE

BIBLIOGRAPHY

AUTHORED BOOK

1. Zakharchenko P, *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy* [History of Ukrainian law] pidruchnyk (K., Atika, 2005) 24 [in Ukrainian].
2. Lashchenko R, *Lektsii po istorii ukrainskoho prava* [Lectures on the History of Ukrainian Law] 1 Kniazha doba (Praha: Naklad Ukr. Un-tu, Derzhavna drukarnia, 1923) 138 [in Ukrainian].
3. Prytyka Yu D, *Problemy zakhystu tsyvilnykh prav ta interesiv u treteis'komu sudi* [Problems of protection of civil rights and interests in the arbitration court] (Kyiv, Vyd. dim «In Yure», 2006) 157–159 [in Ukrainian].
4. Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia] 5 (K., «Ukr. entsykl.», 2003) 699 [in Ukrainian].

¹ А Горова, Н Прокопенко, Програми відновлюваного правосуддя: новий підхід до розв’язання кримінальних ситуацій. (2004) 15 *Магістеріум Соціальна робота і охорона здоров’я* 17- 23 <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14097/Prohramy_vidnovliuvannoho_pravosuddia_novy_i_pidkhiid_do_rozviazannipdf?sequence=1&isAllowed=y> дата звернення 16.09.2022.

EDITED BOOKS

5. Usenko I (za red.), Sudova vlada v Ukraini: istorychni vytoky, zakonomirnosti, osoblyvosti rozvytku [Judicial power in Ukraine: historical origins, regularities, peculiarities of development] <<https://textbook.com.ua/pravo/1563884317/s-3?page=4>> data zvernennia 16.09.2022 [in Ukrainian].

ARTICLES

6. Horova A, Prokopenko N, Prohramy vidnovliuvanoho pravosuddia: novyi pidkhdid do rozv'iazannia kryminalnykh sytuatsii [Restorative justice programs: a new approach to solving criminal situations] (2004) 15 Mahisterium Sotsialna robota i okhorona zdorov'ia 17–23 <http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14097/Prohramy_vidnovliuvanoho_pravosuddia_novyi_pidkhdid_do_rozviazannipdf?sequence=1&isAllowed=y> data zvernennia 16.09.2022 [in Ukrainian].

7. Fedchyshyn A A, Henezys zakonodavstva pro treteiski sudy i mizhnarodnyi komertsiiyi arbitrazh [Genesis of legislation on arbitration courts and international commercial arbitration] (2019) 4 Chasopys Kyivskoho universytetu prava 390–397 [in Ukrainian].

WEBSITES

8. Padokh Ya, Sudy y sudovy protses staroi Ukrainy. Narys istorii Niu-Iork, Paryzh, Sidney-Toronto-Lviv [Courts and judicial process of old Ukraine. An outline of the history of New York, Paris, Sydney-Toronto-Lviv] (1990) 11 <<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/9247/file.pdf>> data zvernennia 16.09.2022 [in Ukrainian].

9. Sudova vlada v Ukraini: istorychni vytoky, zakonomirnosti, osoblyvosti rozvytku [Judicial power in Ukraine: historical origins, regularities, peculiarities of development] <<https://textbook.com.ua/pravo/1563884317/s-3?page=4>> data zvernennia 16.09.2022 [in Ukrainian].

Zakharchenko P. P.,

Doctor of Law, Professor,

*Professor of the Department of Theory and
history of law and the state*

Educational and Scientific Institute of Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

ORCID ID: 0000-0002-4968-9844

Miroshnichenko M. I.,

Doctor of Law, Professor,

*Professor of the Department of Theory and
history of law and the state*

Educational and Scientific Institute of Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

ORCID ID: 0000-0001-8142-9340

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.3-4/138-147>

THE ESTABLISHMENT OF THE NATIONAL JUDICIAL SYSTEM AND THE JUDICIARY: THE AGE OF UKRAINE-RUS (IX–XIV centuries)

Abstract. *The article acquaints the readership with the peculiarities of the formation of institutions of the judicial system and the judiciary in the 9th–14th centuries, when, according to the apt expression of Professor M. Hrushevskiy, a state called Ukraine-Rus was established on the territory of modern Ukraine. The need for its appearance lies in the need to reform judicial institutions, in accordance with the criteria established by the member states of the European Union in order to fulfill the conditions for Ukraine to acquire the full status of a candidate for the European Union. Turning to the historical heritage left by our ancestors shows that the judicial system of Ukraine was formed on national authentic soil, has deep historical roots and it is necessary to reform it first of all in the direction of real assurance of the justice of decisions from the influence of factors of an administrative, corrupt and other illegal nature. The authors of the publication claim that due to the stratified structure of Russian society, there was no single court for all strata of the population in Ukraine-Rus. Secular – public and private courts and ecclesiastical courts with the corresponding category of cases, which were subject to the jurisdiction of the corresponding (secular or ecclesiastical) judiciary, were competent to administer justice within the state–country. The princely, secular and community courts were public. Private – patrimonial or domain. The basic principles of their activity are established. It is noted that the court proceedings had an accusatory and adversarial nature, but the elements of the detective (investigative) process in criminal cases were separately applied when it was necessary to conduct an investigation on hot leads. The investigative investigative process took place in three stages, each of which is described in detail in the publication. The conclusions emphasize that the doctrine of judicial power was not directly related to princely or church government, but to the implementation of the idea of law as an instrument of a peaceful environment. In addition, it was based on the idea that the guarantor of justice is not only the princely court, but also vervny and secular courts based on customary law. Arbitration proceedings, which had a private-public nature, became widespread. The main purpose of the arbitration court was not to strictly observe the letter of the normative legal act, but to stop enmity and discord by achieving reconciliation between the parties to the conflict. The principles of glasnost, openness, competition of parties, formal equality of all participants in the process before the law, accessibility of the court, initiated by arbitration proceedings on the territory of Russia, have not lost their relevance even in the 21st century. In the doctrine of the modern judiciary in Ukraine, these principles are a marker of the level of democracy in Ukrainian society.*

Keywords. *Judiciary, judicial system, barbarian court, arbitration court, patrimonial court, justice, Ukraine-Rus.*